

https://doi.org/10.31516/2410-5333.054.14

УДК 316.343-057.85:323.27(477)''1917/1921'']:930](045)

В. М. Шейко, доктор історичних наук, професор, дійсний член Національної академії мистецтв України, заслужений діяч мистецтв України, Харківська державна академія культури, м. Харків

rector-2@ic.ac.kharkov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-3532-7439>

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ И ВЛАДА В ЧАСИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.: ІСТОРИОГРАФІЯ ЗА ОКРЕМИМИ СФЕРАМИ КУЛЬТУРИ

Аналізуються джерела та література, у яких, окрім іншого, йдеться і про трансформацію поглядів різних верств старої інтелігенції в процесі її взаємин з різними владами під час Української революції 1917–1921 рр. Водночас основна увага приділяється характеристиці літератури щодо диверсифікації поглядів різних верств старої інтелігенції під час її взаємин з радянським режимом, який остаточно окупував Україну і який потім диктував науковцям свої ідеологію і позицію взаємин зі старою інтелігенцією.

Ключові слова: *українська культура, різні верстви старої інтелігенції, Українська революція 1917–1921 рр., історіографічний аспект, трансформація поглядів різних верств інтелігенції.*

В. Н. Шейко, доктор исторических наук, профессор, ректор, заслуженный деятель искусств Украины, действительный член Национальной академии искусств Украины, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ И ВЛАСТЬ ВО ВРЕМЕНА УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1917–1921 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПО ОТДЕЛЬНЫМ СФЕРАМ КУЛЬТУРЫ

Анализируются источники и литература, в которых, кроме остального, идет речь и о трансформации взглядов разных слоев старой интеллигенции в процессе ее отношений с разными властями во время Украинской революции 1917–1921 гг. При этом основное внимание уделяется характеристике литературы относительно диверсификации взглядов старой интеллигенции в процессе ее отношений с советским режимом, который окончательно оккупировал Украину и который потом диктовал ученым свои идеологию и позицию отношений со старой интеллигенцией.

Ключевые слова: *украинская культура, разные слои старой интеллигенции, Украинская революция 1917–1921 гг., историографический аспект, трансформация взглядов разных слоев интеллигенции.*

V. M. Sheyko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Arts of Ukraine, Honored Worker of Arts of Ukraine, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE INTELLIGENTSIA AND THE AUTHORITIES DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917-1921: HISTORIOGRAPHY OF DEFINITE FIELDS OF CULTURE

The aim of this paper is to analyze the publications concerning the issue of transforming the views of various groups of the old intelligentsia during the Ukrainian revolution of 1917–1921. Special attention is paid to information dealing with relations between various groups of the intelligentsia and the Soviet authorities, which had gained the dominant position and finally occupied Ukraine by that time and imposed their ideology on the researchers. The archives predominantly stored the data concerning the interrelations of various groups of the old intelligentsia and the Bolshevik regime.

The research methodology of this study is based on culturological principles and methods. Particular attention is paid to comparative principles and methods which make it possible to analyze in detail the main works concerning the interrelations of the various groups of the old intelligentsia and the Soviet authorities during the Ukrainian revolution of 1917–1921.

Results. The author of this study analyzes in detail the most important available publications regarding the issue of diversifying the views of various groups of the old intelligentsia in relation to different authorities, mainly the Soviet government, during the Ukrainian revolution of 1917–1921. Special attention is paid to the analysis of information concerning the relations of the old intelligentsia and the Soviet regime. This is explained mainly by the fact that it was the Bolshevik regime that had gained the dominant position in Ukraine by that time and imposed their concepts and ideology on the intelligentsia. This regime also ensured that the archives stored data of only the Soviet “origin”.

Novelty. The author has studied a lot of relevant works using culturological methodology to analyze the transformation of the views of the old intelligentsia concerning their attitude to various authorities, in particular the Bolshevik government, during the Ukrainian Revolution of 1917–1921.

The practical significance. The information contained in this paper may be used for further research and developing new educational and methodological material in culturology, in particular history and theory of Ukrainian culture.

Keywords: *Ukrainian culture, various groups of the old intelligentsia, Ukrainian revolution of 1917-1921, historiographical aspect, transformation of views of various groups of the intelligentsia.*

Постановка проблеми. Сьогодні, як ніколи за останні десятиріччя та, мабуть, загалом у ХХ – на поч. ХХІ ст. ми, відзначаючи 100-річчя Української революції, аналізуємо події тієї пори та їхній вплив на еволюцію незалежної України, взаємини влади та різних верств старої інтелігенції під час Української революції 1917–1921 рр. У зверненні Президента до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. в березні 2017 р., аналізуючи помилки в боротьбі за незалежність України, наголошувалось, що «було

б помилкою говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але внутрішньо переродила суспільство України... Українська ідея, якою до того протягом десятиліть цікавилася лише вузьке коло національної інтелігенції, масово оволоділа селянами і пустила корені в середовищі робітництва» («Мужність творить перемогу, єдність творить непереможених») (Порошенко, 2017, 18 березня). Президент далі зазначив, що «І Центральна Рада, і Українська Народна республіка, і Гетьманат, і Директорія проторували той шлях, яким Україна нині йде у майбутнє. І за це ми маємо бути вдячні визначним фігурам того часу: Михайлу Грушевському, Володимирі Винниченку, Павлу Скоропадському, Симону Петлюрі, Євгену Коновальцю, Дмитру Донцову, Євгену Петрушевичу та іншим. І вдячні мільйонам українців, які усвідомили свої національні та громадські права» (Порошенко, 2017, 18 березня). «Сьогодні, — зазначив Президент, — як і сто років тому, Україна захищає свою незалежність від російського агресора» (Порошенко, 2017, 18 березня).

Зважаючи на історичну важливість указаних революційних подій, за рішеннями Верховної Ради України у 2017 рр. було відзначено 100-річчя з початку Української революції 1917–1921 рр. та утворення української Центральної Ради, яка, як відомо, розпочала колосальну за обсягом й історичною значимістю роботу щодо організації національно-визвольного руху в Україні («Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році: із постанови Верховної Ради України», 2017, 4 березня, с. 1).

У процесі Української революції 1917–1921 рр. тривала жорстока боротьба за владу в Україні як внутрішніх сил, так й інтервентів від різних країн. За цей час змінилося більше чотирнадцяти різновидних влад як від внутрішніх, так і зовнішніх сил. І всі вони прагнули прихилити різні верстви старої інтелігенції на свою сторону. Адже без старої інтелігенції, яка здобула освіту і вишкіл в умовах царату, жодна соціальна сила не могла ні завоювати владу, ні утримати її і, тим паче, здійснити спробу відновлення соціального життя чи створити принципово нове суспільство. Як відомо, в остаточному варіанті в ході громадянської війни та інтервенції владу вдалося захопити більшовицькому режиму. Радянська влада за будь-яку ціну планувала завоювати симпатії старої інтелігенції. Розуміючи, що стара інтелігенція в основній своїй масі не сприймала нову владу і сподівалася на її тимчасовість, радянське керівництво планувало підготувати свою робочо-селянську інтелігенцію. Але для цього необхідно було багато років і великі кошти, чого на той час вона не мала. Тобто радянський режим був приречений на потребу будь-яким шляхом, будь-якими методами залучити на свою сторону стару інтелігенцію, плануючи нею скористатися, поки відбуватиметься під-

готовка своєї інтелігенції. На практиці це ж обернулося трагедією, адже в кінцевому варіанті стару інтелігенцію «використали», силою приму-сивши служити більшовицькому режиму. А потім, коли сформувалася нова, робочо-селянська, вихована на комуністичній ідеології інтелігенція, стару інтелігенцію майже всю розсіяли, розстріляли, знищили тюрмами, каторгами і репресіями.

Виклад основного матеріалу дослідження. За минулі роки історико-культурологічна наука накопичила багато праць з указанного питання.

Так, наприклад, до 100-річчя Української революції було видано немало статей, присвячених подіям тих часів. Однією із перших стала робота В. Сергійчука, присвячена Центральній Раді, яка характеризува-лася як уособлення реалізації вікового прагнення українського народу до незалежності (Сергійчук, 2017, 17 березня, с. 4–6). Існують й інші видання, які висвітлювали події Української революції 1917–1921 рр. Серед виокремлюються енциклопедичні збірки, наприклад, належить Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія, 2003). Вони надають матеріал для розуміння політичного і соціального стану тих часів.

Аналізуючи літературу з питань взаємин влади та різних верств старої інтелігенції під час Української революції 1917–1921 рр., звертаємо увагу на розвідки науковців та науки, освітян та освіти в Україні. Серед них слід згадати відому працю В. М. Терлецького, у якій йдеться про історію Академії наук України (Терлецький, 1969). На жаль, фундамен-тальний матеріал подано крізь призму застарілої комуністичної ідеоло-гії. До того ж дослідження відзначається і фактографічними помилками. Так, наприклад, не можна погодитись із датою заснування Академії наук

1919 р. Це було повтором традиційної спроби радянського режиму приписати собі факт заснування Академії наук України (Терлецький, 1969, с. 23), хоча автор і визнав, що це відбулося раніше (Терлецький, 1969, с. 25). На відміну від означеної розвідки, у статті Ю. О. Храмова і С. П. Руда з нових об'єктивних методологічних засад висвітлюють за-снування Української академії наук та її розвиток до 1928 р. (Храмов, 1998, с. 17–29).

Під час дослідження обраної тематики слід відзначити статтю Л. Д. Кістерської та О. К. Янковського, у якій йдеться про наукову ін-телігенцію в пореволюційну добу (Кістерська, 1991, с. 71–79). Саме в цій розвідці висвітлюються взаємини наукової інтелігенції і влади. «Незважаючи на широкий спектр політичних поглядів, властивих інте-лігенції на Україні, стосовно науки і вищої школи, вона практично на всіх етапах одностайно виходила з їх автономії, несумісності з ідеологі-єю, пріоритету загальногуманітарних цінностей над класовими. Що ж

до національного аспекту — тут, навпаки, існували найсуперечливіші, нерідко безкомпромісні позиції» (Кістерська, 1991, с. 71). Під час революції, як відомо, багаторазово мінялись владні режими. Інтелігенція, як це записано було і в статуті Української академії наук, позиціювала себе поза політикою будь-яких режимів. «Академія наук..., — підкреслювалось у її статуті, — повинна вести без перерви свою аполітичну культурно-освітню роботу, необхідну народові» (Кістерська, 1991, с. 72, 73). До того ж там само підкреслювалось, що її члени повинні зрестися своїх політичних амбіцій (Кістерська, 1991, с. 73). Щоправда, практично всі уряди, які з'являлися в Україні в той час, робили все, щоб підкорити собі, своїй політиці і Академію наук, і саму інтелігенцію. Як зазначив у 1919 р. один з лідерів більшовицького перевороту К. Рядек: «Інтелігенція була найозлобленишим ворогом радянської влади після нашої Жовтневої перемоги» (Кістерська, 1991, с. 74). А в Україні подібне вороже ставлення інтелігенції до радянського режиму посилювалося ще й національним питанням.

Важливим для нашого дослідження є цікавий матеріал О. Яся, розміщений у тижневику «Дзеркало тижня» (Ясь, 2018, 10–16 листопада, с. 1, 10). Автор обґрунтовано свідчить, що ідея створення академії наук в Україні турбувала науковців країни всю останню третину XIX ст. І це не випадково. Адже в цей час у багатьох слов'янських країнах цю ідею реалізували. І тільки в Україні під тиском імперського режиму її не вдалося втілити в життя (Ясь, 2018, 10–16 листопада, с. 7). Після Лютневої революції 1917 р. з'явилась можливість реалізації цієї ідеї. За ініціативи М. Грушевського 29 березня при Українському науковому товаристві в Києві створено комісію для розробки статуту і заходів щодо створення академії наук. Однак обставини того бурхливого часу не дозволили реалізувати ідею. Потім, під час гетьманату Павла Скоропадського, проект академії набуває державного значення. Він був палко і результативно підтриманий тодішнім міністром освіти та мистецтв М. Василенком, істориком права і самим П. Скоропадським. Комісію, яка розробляла документацію майбутньої академії наук, очолив академік Російської академії наук, відомий учений В. Вернадський. Однак між В. Вернадським і М. Грушевським, якого запросили до участі в розробці документів, виникли суттєві суперечності, які призвели до відмови М. Грушевського брати участь у роботі комісії, тобто в «гетьманському» проекті академії. До речі, окрім концептуальних протиріч, М. Грушевський категорично виступав проти того, щоб академія наук була державною інституцією, прагнучи створення інституції як незалежної асоціації вчених України (Ясь, 2018, 10–16 листопада, с. 10).

Важливо, як зазначає автор статті, нагадати, що 9 липня 1918 р. в кабінеті міністра М. Василенка розпочалася серія нарад комісії стосовно

створення академії наук. У них брали участь: академік В. Вернадський (голова), професори Д. Багалій, Н. Кашенко, В. Кістяківський, І. Косоногов, А. Кримський, ректор університету Св. Володимира Е. Спекторський, професори Г. Павлуцький, Е. Тимченко, П. Тутковський, завідувач Центральною дослідницькою станцією Всеросійського товариства цукрозаводчиків С. Франфурт. Слід зауважити, що на фінішній стадії роботи М. Грушевському запропонували стати Президентом академії наук, однак він відмовився (Ясь, 2018, 10–16 ноября, с. 1, 10). Гадаємо, що не останню роль в подібних ситуаціях відіграла політична платформа того часу. Адже німецько-австрійська армія та адміністрація, яку запросили лідери Центральної Ради в Україну, вважаючи її неспроможною до реальної співпраці, підтримали обрання гетьманом України П. Скоропадського. А. М. Грушевський був творцем і лідером Центральної Ради.

Як відомо, 14 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський підписав Закон Української Держави «Про заснування Української академії наук в м. Києві» і призначив 12 академіків. А 27 листопада 1918 р. відбулися загальні збори академії, на яких президентом Української академії наук (УАН) обрано всесвітньовідомого вченого В. І. Вернадського, а вченим секретарем — А. Кримського. 30 листопада П. Скоропадський затвердив В. Вернадського президентом УАН, а Н. Кашенко і М. Туган-Барановського — керівниками відділень — фізико-математичного і соціальних наук. Дещо пізніше Д. Багалія затверджено керівником історико-філологічного відділення (Ясь, 2018, 10–16 ноября, с. 1, 10).

Автор вказаної статті також нагадав, що потім колективу УАН довелося вести гостру політичну боротьбу з представниками Українського наукового товариства, особливо під час існування Директорії УНР, потім після захоплення Києва денікінськими військами УАН чинила супротив спробам реорганізувати її в російський заклад. У подальшому більшовицький режим почав агресивну репресивну політику проти Української академії наук як самостійного закладу, прагнучи перетворити її на «кишеньковий» орган радянського впливу на інтелігенцію (Ясь, 2018, 10–16 ноября, с. 1, 10).

Цікаві факти щодо створення Української академії наук подані і в одній із публікацій Г. Папакіна. Особливо слід наголосити на мотивації М. Грушевського та його прибічників щодо форм, змісту, концепцій та термінів створення академії наук в Україні. Вони не бажали поспішати зі створенням академії, обґрунтовано стверджуючи, що українських учених було на той час обмаль, особливо в соціальній, гуманітарній сфері, у яких переважали російські вчені і яких наприкінці 1917 р. ставало дедалі більше. Адже після Жовтневого перевороту більшовиків значна

їх маса перебралася в Україну. І М. Грушевський та його прибічники побоювалися навали російських учених, що могло призвести до створення не національної академії наук, а філіалу російської академії наук в Україні. По-друге, вони сподівалися на тимчасовість влади гетьмана П. Скоропадського (Папакін, 2018, 16–17 листопада, с. 21). До того ж основна маса українських національних партій не підтримала Гетьманат і не тільки не розпочала співпрацю з ним, але й організувала переворот проти нього, заручившись при цьому підтримкою більшовиків Росії.

Особливо дослідників проблем інтелігенції України зацікавлює освітянський рух і безпосередні його учасники — учителі. І це не дивно, адже саме вчителі завжди були і є найбільшим прошарком інтелігенції. Означену тему почали розглядати ще на початку 20-х рр. ХХ ст. Так, наприклад, відомий політик, державний діяч, освітянин радянської доби Я. Ряппо видав друком свої перші статті, присвячені п'ятирічному підсумку освітянського руху в Україні. У них, до речі, зрозуміло з позицій радянської ідеології, автор порушує і питання взаємин інтелігенції, зокрема і вчительства, з різними, зокрема і радянською, владами (Ряппо, 1922, с. 1–32).

Зважаючи на те, що Я. Ряппо обіймав посаду заступника Наркомосу України, він мав змогу аналізувати значний фактографічний матеріал, який був недоступний для інших. До того ж Я. Ряппо оцінював матеріал стосовно взаємин радянської влади з інтелігенцією з політичних позицій керманічів радянського режиму. «Передусім уся інтелігенція, — свідчив Я. Ряппо, — яка далі Лютневої революції не пішла, стала по ту сторону барикад. З перших же днів Жовтневого перевороту вона дотримувала тактики активних саботажу і спротиву... Частина була розпорошена, частина емігрувала, частина погодилася на капітуляцію, а широкі маси інтелігенції, котрі залишилися на місцях, поступово розпочинали роботу з радянською владою. Вельми уперто трималися професура і учительство, які брали участь в усіх антирадянських рухах і операціях... Чітку лінію поки витримують поряд з російською чорносотенною еміграцією частина української інтелігенції, яка орієнтується і до сьогодні на «Українську Народну Республіку» з Петлюрою, автокефалістами та іншими авантюристами на чолі» (Ряппо, 1922, с. 3–4).

Отже, згідно з цитатою, стара інтелігенція України не сприйняла Жовтневий переворот, не визнала радянський режим і підтримувала будь-які режими, які виступали проти більшовиків. Подібна ситуація спостерігалася і на початку 20-х рр. ХХ ст. Якщо частина інтелігенції і погодилася на професійну співпрацю з радянським режимом, то робила, зазвичай, вимушено, під тиском репресій і необхідності фізичного виживання. До того ж представники інтелігенції, сподіваючись на тим-

часовість різних режимів і влад, яких під час української революції було більше чотирнадцяти, змушені були виконувати професійну роботу при усіх цих владах. Тобто заслуги в цьому радянської влади не було.

«Мало того, — пише Я. Ряппо про інтелігенцію, — вона долучилася до громадянської війни, беручи участь у всіх етапах її, створенні усіх угруповань Української, Центральної Ради, гетьмана, німців, Петлюри, Антанти, Денікіна, Врангеля, поляків, — до бандитів включно. Кваліфікована її частина (професура, адвокати, педагоги та ін.) брала участь у керівництві цією боротьбою, а її низи — пересічне міщанство, офіцери, сільські вчителі і священики — перебували в самій гущі громадянської війни» (Ряппо, 1922, с. 6). Автор, сам, на нашу думку, того не розуміючи, свідчить, що основна маса майже всіх груп і верств старої інтелігенції України виступила рішуче і вороже, часто зі зброєю в руках проти більшовицького режиму, який несла Російська Федерація на своїх багнетах. Зі свого боку радянська влада відповідала жорстокими, кривавими методами щодо інтелігенції за її «бандитські», як вона кваліфікувала, антирадянські виступи.

Цікаво Я. Ряппо охарактеризував ставлення інтелігенції до різних влад: Тимчасового уряду, Центральної Ради, радянської влади (в три етапи), гетьманщини, Директорії, денікінщини та інших влад. Водночас усі влади, зрозуміло, окрім радянської, які виступали проти більшовицького режиму в Україні і які підтримувала стара інтелігенція, характеризуються негативно — як антирадянські. Єдина влада, як стверджує Я. Ряппо, радянська, начебто бажала «ощасливити» український народ і його інтелігенцію (Ряппо, 1922, с. 7-9). Насправді все завершилося трагічно — стара інтелігенція була фактично знищена, а народ радянський режим довів до голодомору і загрози вимирання.

Як відомо, радянська влада, як й інші влади, приділяла велику увагу залученню на свою сторону наймасовішого прошарку інтелігенції — учительства. Але останнє не сприймало різні влади, які не відповідали їхнім національним, соціальним, професійним та іншим вимогам. «Сільське вчителство являло собою окрему групу з шовіністськими петлюрівськими настроями. Учительське середовище міських навчальних закладів було переважно уособлене від села русифікаторськими настроями, а професура не мала нічого спільного у своїх устремліннях ні з першою, ні з другою групами. Уже в 1918 р. розпочалося долучення вчителства до спілок під прапором Української Центральної Ради з відвертими гаслами шовінізму» (Ряппо, 1922, с. 12). Автор свідчить, що Всеукраїнська спілка вчителів, яка виникла в той час, боролася на території України проти Всеросійської вчительської спілки, але вони обидві виступали проти радянської влади. Мабуть, саме тому радянський режим ліквідував їх у 1920 р. (Ряппо, 1922, с. 12).

Антирадянські настрої, неприйняття більшовицького режиму в Україні під час Української революції 1917–1921 рр. демонструвала і мистецька інтелігенція, про що теж свідчить Я. Ряппо. «Незважаючи на зосередження всіх органів мистецтва в руках держави, і на жорсткі рамки і завдання, поставлені перед ними в перші три роки революції, мистецтво за своєю суттю і проявом залишалося глибоко буржуазним» (Ряппо, 1922, с. 28).

Існує немало розвідок, присвячених історії боротьби під час Української революції 1917–1921 рр. за учительські кадри різних влад, зокрема і радянську. Так, наприклад, С. К. Гутянський в одній зі своїх праць порушує вказане питання (Гутянський, 1961, с. 82–87). Про особливість, кредо та зміст подібних праць тих часів яскраво свідчить цитата із виступу в липні 1960 р. М. С. Хрущова на Всеросійському з'їзді вчителів. «Радянські вчителі з перших років радянської влади нерозривно, кровними путами зв'язали себе з комуністичною партією, її цілями та ідеалами, її практичною роботою...» (Гутянський, 1961, с. 42). А це, як вже неодноразово підтверджувалося, було зовсім не так. Однак С. К. Гутянський, як і багато інших дослідників, змушено виправдовував і підтверджував подібні хибні твердження. Щоправда, автори, вивчаючи джерела та літературу з вказаного питання, змушені були іноді відходити від подібних догм. «Якщо в 1918 р. і почасти в 1919 р. значна частина учительства ще залишалася глухою до закликів радянської влади, а деяка частина навіть брала участь в антирадянських виступах, то в кінці 1919 р. і протягом 1920 р. настроїв учительства різко змінився» (Гутянський, 1961, с. 84). Це теж не зовсім правдиво. Настрої основної маси учительства змінювалися постійно під час Української революції 1917–1921 рр., залежно від обставин і політики різних режимів, які утверджувалися в Україні. Водночас вони, зазвичай, не припиняли своєї роботи за будь-яких режимів, умов голоду, епідемії, жорстокої воєнної реальності. Той же С. К. Гутянський свідчить, що, незважаючи на матеріальні нестатки, краща частина вчителів продовжувала виконувати свої обов'язки (Гутянський, 1961, с. 84). Це було пов'язано не тільки з любов'ю до роботи, а і з жорсткою матеріальною потребою фізичного виживання. До того ж усвідомлене вимушене співробітництво вчителів з радянською владою відбувалося в Україні значно пізніше, що різниться з даними С. К. Гутянського.

У деяких розвідках автори висвітлюють бурхливу жертвоносицьку діяльність інтелігенції України після Лютневої революції, яку вона сприйняла з радістю (Балицька, 1995, с. 30–32). Водночас доводиться, що Центральна Рада ефективно підтримувала цю подвижницьку просвітницьку діяльність інтелігенції. Згідно зі статтею, гетьманський уряд

Д. Скоропадського фактично продовжив здійснювати вказану політику державного творіння в галузі культури, освіти і мистецтва в Україні (Балицька, 1995, с. с. 30–32).

Участі інтелігенції в освітньому русі в Україні в добу національно-державного відродження (1917–1921 рр.) присвячено і статтю О. Д. Зубалій та Д. С. Рященко (Зубалій, 1998, с. 12–23). У розвідці, на матеріалах маловідомої книги С. Пастернака «З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр.», яку учасник подій видав друком у 1920 р., аналізується хроніка еволюції освітнього руху в Україні в карколомному вирі зміни владних режимів, починаючи з Лютневої революції і завершуючи 1920 р. (Зубалій, 1998, с. 12–15). Водночас інтелігенції та її ставленню до різних режимів майже не приділяється уваги. Головно акцентується на впливові освітнього руху на перебіг національно-державного відродження. Щоправда, автори стверджують, що на 1920 р. у більшості шкіл припинився навчальний процес, вирували розруха і жахливе матеріальне зубожіння вчителів, котрі не отримували зарплати по декілька місяців (Зубалій, 1998, с. 22). І з цим можна погодитись. «Крім того, — указується в статті, — значна частина національно свідомої української інтелігенції загалом зайняла вичікувальну позицію щодо культурної і освітньої політики радянської влади» (Зубалій, 1998, с. 22). З подібним висновком складно погодитися беззаперечно. Адже саме національно свідомі українська інтелігенція не сприймала культурну та освітню політику радянського режиму. І, передусім, тому, що, як слушно пишуть О. Д. Зубалій та Д. С. Рященко, «радянська» освіти потребувала, щоб її органи основували свою роботу не на національному, а на класовому принципі (Зубалій, 1998, с. 22).

Нині наявні розвідки, у яких розглядаються питання специфіки розвитку загальноосвітньої підготовки вчителя в період національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. (Дем'яненко, 1999, с. 71–73). У статті опосередковано йдеться про участь учительства в реконструкції освітньої системи підготовки кадрів для шкіл в часи Української революції 1917–1921 рр. Цікаво відзначити, що саме тоді за ініціативи та на підставі теорії В. Винниченка та В. Вернадського започатковано «планетарне спрямування» в процесі підготовки вчителя. В основі цієї теорії — «формування особистості вчителя на засадах єдності національного і загальнолюдського, загальнопедагогічного та спеціальної підготовки, зростання духовно-економічного начала в предметах педагогічного циклу» (Дем'яненко, 1999, с. 73).

Існують й інші праці, у яких йдеться про літературно-мистецьке життя часів Української революції 1917–1921 рр. Так, Т. С. Осташко розглядає історію літературно-мистецького життя в Україні часів Центральної

Ради (Осташко, 1998, с. 24–38). Автор свідчить, що після Лютневої революції 1917 р. в Україні митці активізували свою творчість щодо національного відродження. Зробили свій внесок, як указується в статті, у монументальне мистецтво М. Бойчук і його школа, у графіку — Г. Нарбут, в авангардне мистецтво — О. Екстер, О. Богомолів, В. Пальмов, в поетичну скарбницю — П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, Г. Чупринка, в театральне мистецтво — Лесь Курбас, музичне — М. Леонтович, Б. Лятошинський, К. Стеценко, О. Кошиць та ін. (Осташко, 1998, с. 24).

Лютнева революція активізувала і суспільно-політичну діяльність літературно-мистецької інтелігенції. Слід нагадати, що до складу Центральної Ради увійшли відомі на той час діячі української культури: письменник і драматург, відомий політичний діяч В. Винниченко, поети Микола Сріблянський (М. Шаповал), М. Вороний, В. Павленко (С. Шелухін), І. Стешенко, знані в Україні літературознавці і мистецтвознавці С. Єфремов, М. Біляшевський, Д. Антонович, П. Зайцев, художники П. Холодний, С. Колос, письменники В. Бойко, В. Леонтович, О. Лотоцький, Г. Михайличенко, А. Заливчий, М. Загірня, В. О'Коннор-Вілінська, Л. Старицька-Черняхівська та багато інших (Осташко, 1998, с. 24).

До того ж часу належить ініціатива інтелігенції щодо створення різноманітних мистецьких товариств і об'єднань. Так, у квітні 1917 р. засновано Комітет українського національного театру. За допомогою діячів Центральної Ради з вересня 1917 р. відкрито Український національний театр, створено Комітет, який мав здійснювати організацію Української академії мистецтв (Осташко, 1998, с. 24, 25).

Слід зазначити, що на той час ще не створено апарату Центральної Ради, і роль організатора літературно-мистецького життя виконували діячі громадської організації «Просвіти». Пізніше до цього долучилися мистецькі відділи, створені при генеральному секретаріаті Центральної Ради (Осташко, 1998, с. 25, 26). Лютнева революція поживила і видавничу діяльність інтелігенції. Особливо високим попитом відзначалася політична та публіцистична література. Так, навесні 1917 р. були популярними брошури М. Грушевського «Хто такі українці і чого вони хочуть», С. Єфремова «Як люди прав собі добувають», Б. Гринченка «Де ми і скільки нас». У подальшому читацький інтерес трансформувався з орієнтацією на художню літературу (Осташко, 1998, с. 28). Саме тоді, навесні 1918 р., вийшли друком збірки віршів П. Тичини «Сонячні кларнети» та М. Рильського «Під осінніми зорями».

У галузі музичного мистецтва внесли свій внесок композитори і аранжувальники К. Стеценко, М. Леонтович, О. Кошиць та Я. Степовий. За ініціативи К. Стеценка, О. Кошиця та О. Приходька засновано

Український національний хор. І, як не дивно, після Лютневої революції та подальших подій окремі діячі мистецтва почали повертатися в Україну — художник Г. Нарбут, брати М. Бойчук і Т. Бойчук, мистецтвознавець Ф. Ернст та ін. Той же Г. Нарбут, працюючи в Українській академії мистецтв, сприяв відродженню української книжної графіки. При цьому він, що було надзвичайно важливо, базувався на національній традиції, зокрема українських граверів XVI–XVIII ст. Як справедливо підкреслює Т. С. Осташко, Г. Нарбут застосував і західноєвропейський досвід графіки. У той же час у Києві творили такі митці світового рівня, як В. Кричевський, О. Мурашко, М. Жук, П. Холодний, М. Бурачек, М. Бойчук та історик-мистецтвознавець і художник Г. Павлуцький, котрий, до речі, у той час очолював Комітет щодо створення Української академії мистецтв. Останню врочисто відкрили в листопаді 1917 р. Її першим ректором, як відомо, став відомий художник Ф. Кричевський. У грудні 1917 р. Центральна Рада законодавчо затвердила Українську академію мистецтв, яка стала фактично одним із перших навчальних державних закладів (Осташко, 1998, с. 29–33). Автор указаної статті згадує і про формування відомства охорони пам'яток старовини і мистецтв при Генеральному секретаріаті освіти Центральної Ради. Його очолював відомий етнограф і мистецтвознавець М. Біляшевський (Осташко, 1998, с. 35).

І увесь цей процес активної участі літературно-художньої інтелігенції в національно-культурному відродженні України був призупинений більшовицькою окупацією в січні-лютому 1918 р. Почались арешти української інтелігенції. Особливо жорстоко карали за прихильність представників інтелігенції до української мови, української культури. З кінця лютого з поверненням Центральної Ради до Києва національно-культурне відродження продовжилося. Щоправда, повернулася до Києва Центральна Рада за допомогою німецької військової сили, яка, розчарувавшись у можливостях Центральної Ради, сприяла приходу до влади в Україні гетьмана П. Скоропадського. І з кінця квітня Гетьманат розпочав створення Української держави. Що ж стосується національно-культурного відродження, то воно, як не дивно, тривало (Осташко, 1998, с. 35–36).

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що аналіз джерел та літератури, у яких йшлося про взаємини різних верств старої інтелігенції і різних влад, зокрема і радянської, в часи Української революції 1917–1921 рр. свідчить про актуальність та малодослідженість вказаної проблематики. В існуючих, переважно есе і статтях, документальних джерелах, які збереглися і висвітлюють обрану тематику йдеться головним чином про взаємини інтелігенції з радянською владою в часи

Української революції 1917–1921 рр. Надзвичайно обмаль праць, присвячених взаєминам різних верств старої інтелігенції з іншими режимами і владами, яких на той час в різні роки революції існувало більше чотирнадцяти. Багато в чому це пояснюється тим, що більшовицький режим тричі за вказаний час утверджувався в Україні і, за допомогою російських більшовицьких воєнізованих формувань, остаточно закріпився в Україні. З цим також пов'язано і те, що джерельна база стосовно інших режимів і влад того часу мало збереглася, а радянська влада доклала зусиль, щоб вони взагалі зникли, а існували тільки її джерела. І дослідники радянського періоду, базуючись на марксистсько-ленінській догматичній доктрині, висвітлювали добровільно чи вимушено те, що було вигідно радянському режиму. Зрозуміло: усі влади, режими внутрішніх і зовнішніх сил вороже ставилися до української ідеї, ідеї незалежності України, національного руху та самої української інтелігенції як керманіча і основної сили цього руху. Аналіз джерел і літератури за вказаною тематикою також свідчить, що й до сьогодні існує нагальна актуальність в дослідженні на новій концептуальній методологічній основі проблем взаємин інтелігенції з різними владами і режимами в часи Української революції 1917–1921 рр. Водночас, зважаючи на вказані об'єктивні обставини, автор змушений приділяти основну увагу взаєминам різних верств старої інтелігенції з більшовицьким режимом часів революції. Адже кожне нове слово, кожне нове ім'я, кожен новий документально підтверджений дані щодо представників старої інтелігенції України доповнять трагічну історію її долі. Зрештою, як ми в черговий раз переконалися, різні верстви старої інтелігенції були варварськи використані й знищені більшовицьким режимом України. Та ж її частина, яка встигла емігрувати, змушена була внаслідок жебрацького існування також шезнути з історичної арени.

Як не дивно, соціально-політична, економічна і навіть дещо військова ситуація в Україні під час Української революції 1917–1921 рр. нагадує, певною мірою, сучасну ситуацію в Україні. І боротьба різних політичних угруповань за владу, і вплив на суспільство, і роз'єднання, розшарування і безчинства, які прокотилися по країні, і гібридна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, і втручання іноземних держав у внутрішні справи і зовнішню політику Української держави, і різнобарвна поведінка різних верств українського суспільства, української еліти, української інтелігенції, і боротьба різних сил й угруповань за або проти незалежності України та її культури, і невідомість шляхів подальшого економічного, політичного і духовного розвитку суспільства, і, нарешті, навіть боротьба за Томос, за створення Української православної автокефальної церкви та багато інших екстра-

полюючих положень тих часів і сьогодення... І помилки минулого, на жаль, дедалі більше повторюються в карколомній ситуації сучасності. І це трагічно. Саме тому так необхідно досліджувати і аналізувати події Української революції 1917–1921 рр., її не стільки позитиви, які, безсумнівно, були наявні, скільки ті негативи, які призвели до трагічних наслідків для Української держави, українського народу, української інтелігенції, української незалежності. І для нашого дослідження цікаво і необхідно вивчити ситуацію та історію взаємин різних верств старої інтелігенції, різних влад під час Української революції 1917–1921 рр. Як відомо, Президент України у Зверненні до українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. зазначив, що «Сьогодні ми не стільки святкуємо, скільки аналізуємо помилки наших далеких попередників. Аналізуємо для того, щоб зараз уникнути подібного самим» (Порошенко, 2017, 18 березня, с. 2).

Список посилань

- Балицька, О. (1995). Посієш добро — збереш золото : просвітницька діяльність української інтелігенції (березень 1917 — квітень 1918 рр.). *Українська культура*, 2, 30–32.
- Гутянский, С. К. (1961). З історії боротьби за учительські кадри на Україні (1919–1920 рр.). *Український історичний журнал*, 4, 82–87.
- Дем'яненко, Н. (1999). Специфіка розвитку загальнопедагогічної підготовки вчителя у період національно-визвольних змагань українського народу (1917–1920 рр.). *Рідна школа*, 3, 71–73.
- Зубалій, О. Д. (1998). Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917–1920 рр.). *Український історичний журнал*, 3, 12–23.
- Кістерська, Л. Д. (1991). Наукова інтелігенція України в пореволюційну добу (1917–1920 рр.). *Вісник Академії наук України*, 10, 71–79.
- Осташко, Т. С. (1998). З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради. *Український історичний журнал*, 3, 24–38.
- Папакін, Г. (2018, 16–17 листопада). Ідея, час якої назрів: Павло Скоропадський та Українська академія наук. *День*, с. 21.
- Порошенко, П. О. (2017, 18 березня). Мужність творить перемогу, єдність творить непереможених : звернення Президента до Українського народу з нагоди відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років. *Урядовий кур'єр*, с. 2.
- Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році : із постанови Верховної Ради України (2017, 4 березня). *Голос України*, с. 1.
- Ряппо, Я. (1922). Просвещение на Украине за годы революции. *Путь просвещения*, 6, 1–32.
- Сергійчук, В. (2017, 17 березня). Центральна Рада представляла віковічні прагнення нашого народу до суверенності. *Голос України*, с. 1.
- Терлецький, В. М. (1969). *Академія Наук Української РСР, 1919–1969 : короткий історичний нарис*; [Акад. наук УРСР]. Київ : Наукова думка. 295 с.

- УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія* (2003). М. Попович (Голова ред. ради). (3-те вид., перероб. і допов). Київ : Всеуито: Новий друк. 1414 с.
- Храмов, Ю. О. (1998). Заснування Української академії наук та її організаційне становлення (1918–1928). *Наука та наукознавство*, 3, с. 17–29.
- Ясь, А. (2018, 10–16 ноября). Украинская академия. Год 1918-й. *Зеркало недели*, с. 1, 10.

References

- Balytska, O. (1995). As you give, you receive: the educational activities of the Ukrainian intelligentsia (March 1917 — April 1918). *Ukrainska kultura*, 2, 30–32.
- Hutianskyi, S. K. (1961). From the history of the struggle for teaching staff in Ukraine (1919-1920). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 82–87.
- Demianenko, N. (1999). The specific character of the development of general pedagogical teacher training during the national liberation struggle of the Ukrainian people (1917-1920). *Ridna shkola*, 3, 71–73.
- Zubalii, O. D. (1998). Educational activities in Ukraine during the period of national-state revival (1917-1920). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 12–23.
- Kisterska, L. D. (1991). The scientific intelligentsia of Ukraine during the revolutionary era (1917-1920). *Visnyk Akademii nauk Ukrainy*, 10, 71–79.
- Ostashko, T. S. (1998). From the history of literary and artistic life in Ukraine at the time of the Central Rada. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 24–38.
- Papakin, H. (2018, 16–17 November). The idea, the time of which has come: Pavlo Skoropadskyi and the Ukrainian Academy of Sciences. *Den*, p. 21.
- Poroshenko, P. O. (2017, 18 March). Courage creates victory, unity creates the undefeated people: the President's appeal to the Ukrainian people on the occasion of the 100th anniversary of the events of the Ukrainian Revolution of 1917-1921. *Uriadovyi kurier*, p. 2.
- On the commemoration of memorable dates and anniversaries in 2017: from the decree of the Verkhovna Rada of Ukraine (2017, March 4). *Holos Ukrainy*, p. 1.
- Riappo, Ya. (1922). Enlightenment in Ukraine during the years of the revolution. *Put prosveshcheniia*, 6, 1–32.
- Serhiichuk, V. (2017, 17 March). The Central Rada represented the eternal aspirations of our people for sovereignty. *Holos Ukrainy*, p. 1.
- Terletskyi, V. M. (1969). *Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 1919-1969: short historical essay*; [Acad. of Sciences of USSR]. Kyiv : Naukova dumka. 295 p.
- USE: Universalnyi slovnyk-entsyklopediia* (2003). М. Popovych (Chairman of the Edit. Board). (the 3rd revised edition). Kyiv : Vseuvyto: Novyi druk. 1414 p.
- Khramov, Yu. O. (1998). Foundation of the Ukrainian Academy of Sciences and its organizational development (1918-1928). *Nauka ta naukoznavstvo*, 3, pp. 17–29.
- Yas, A. (2018, 10–16 November). The Ukrainian Academy. 1918. *Zerkalo nedely*, pp. 1, 10.

Надійшла до редколегії 14.02.2019 р.